

Beatha làitheil

FÒGARRACH AN DÀRNA COGAIDH

Beatha làitheil

FÒGARRACH AN DÀRNA COGAIDH

A' chiad fhoillseachadh sa Bheurla ann an 1999 le Wayland (Publishers) Ltd

Air fhoillseachadh ann an 2018 le:

Stòrlann Nàiseanta na Gàidhlig

An Tosgan

Rathad Shiophoirt

Steòrnabhagh

HS1 2SD

www.storlann.co.uk

oifis@storlann.co.uk

© Stòrlann Nàiseanta na Gàidhlig 2018

Na còraichean uile glèidhte. Chan fhaodar pàirt sam bith den leabhar seo ath-riochdachadh ann an cruth sam bith, no ann an dòigh sam bith, gun chead ro-làimh bho Stòrlann Nàiseanta na Gàidhlig.

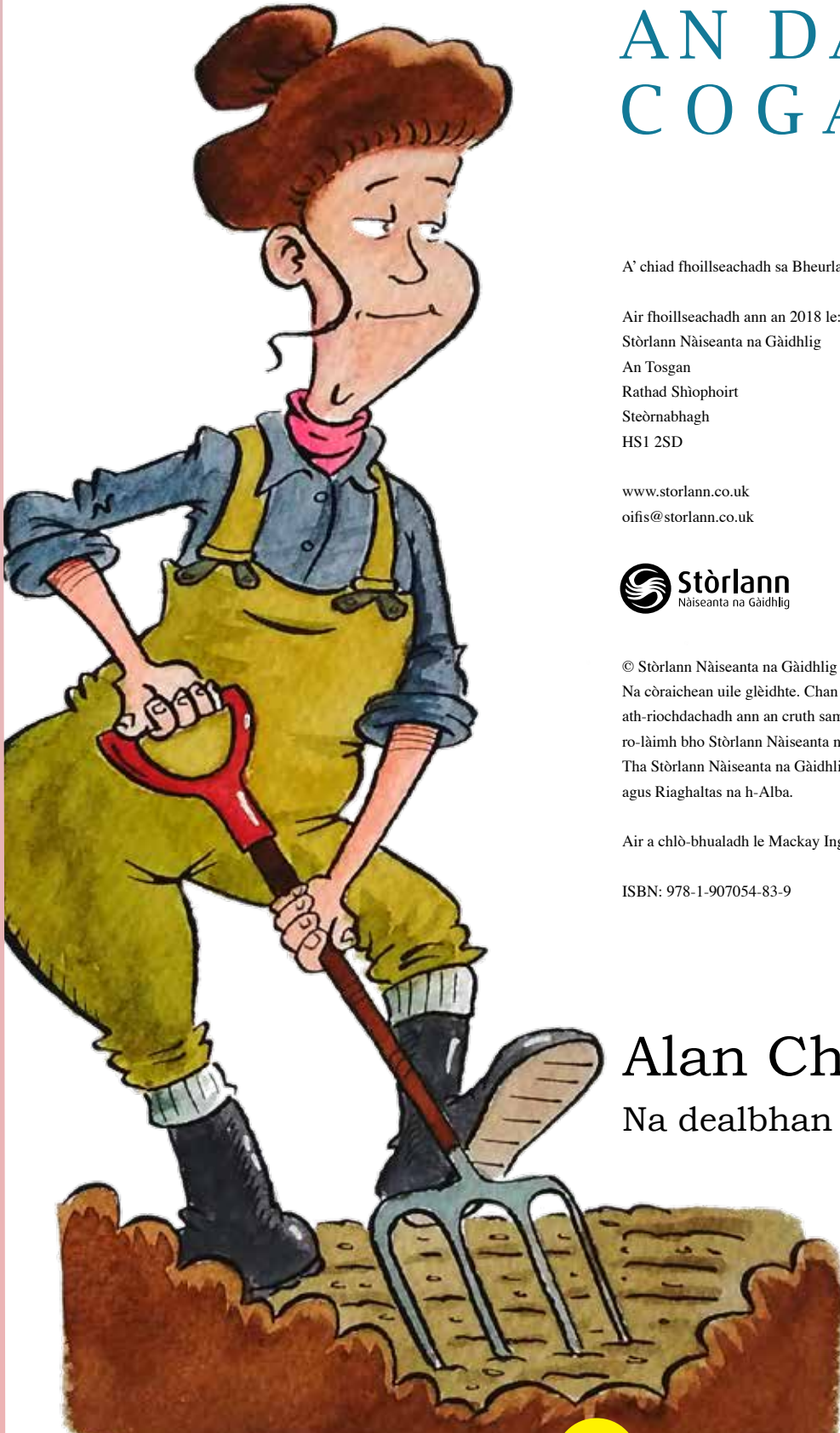
Tha Stòrlann Nàiseanta na Gàidhlig a' faighinn taic bho Bhòrd na Gàidhlig agus Riaghaltas na h-Alba.

Air a chlà-bhualadh le Mackay Inglis Glaschu

ISBN: 978-1-907054-83-9

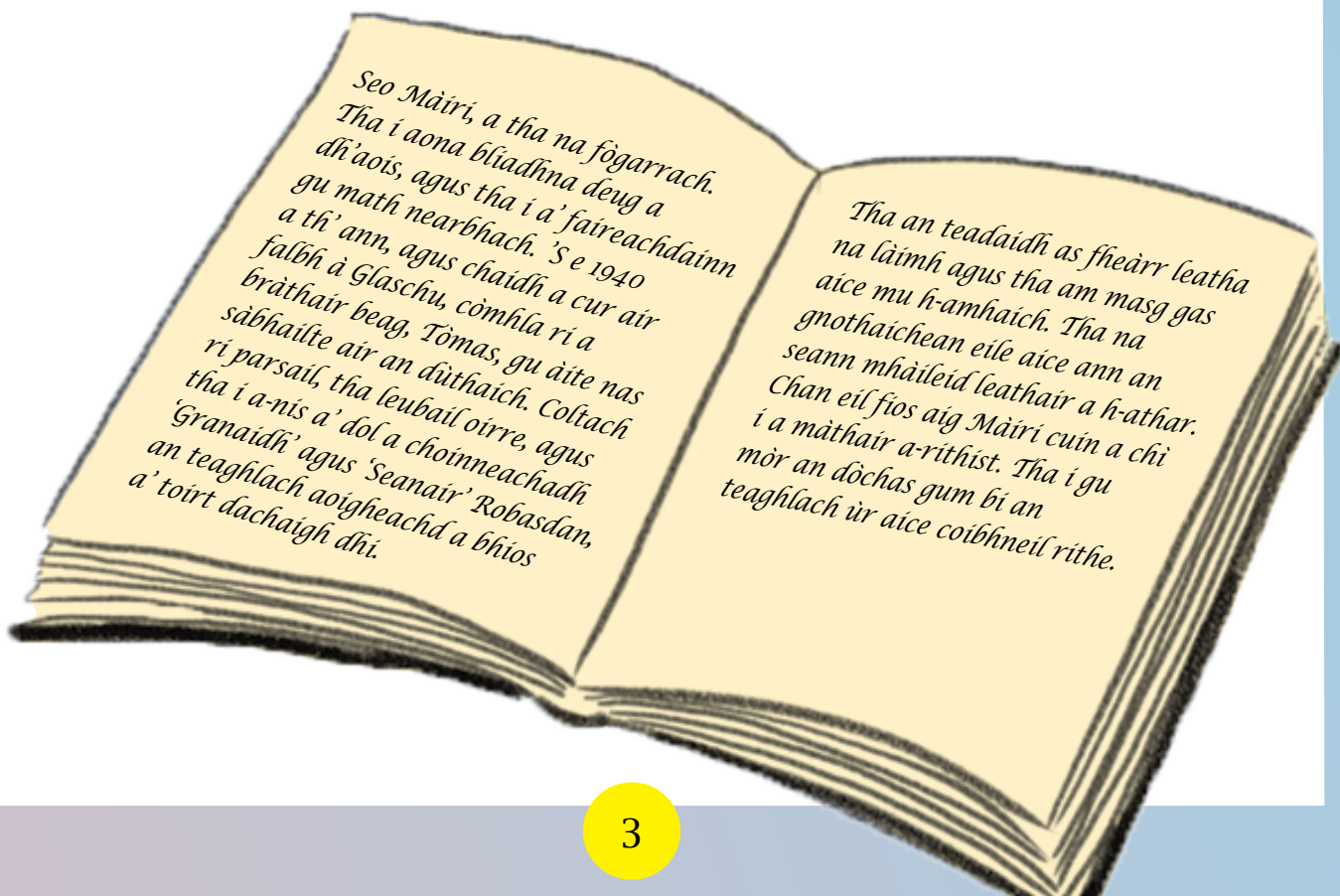
Alan Childs

Na dealbhan le Des Campbell

CLÀR-INNSE

Na Fògarraich	4
Bileidean agus Luchd- aoigheachd	6
An Sgoil	8
Masgan gas	10
Ionnsaighean adhair	12
Raiseanan	14
Fògarraich ùra	16
'A' Mhargaidh Sprèidh'	18
'Cladhaich airson Buaidh'	20
Feachd na Dùthcha	22
Fiosrachadh air Litearrachd	24
Beag-fhaclair	25
Clàr-amais	26

NA FÒGARRAICH

Fiù 's an dèidh oidhche cadail, tha Màiri a' faireachdainn sgìth. Tha i a' dùsgadh a bràthar agus tha iad a' suidhe còmhla san rùm-cadail ùr, neònach, a' coimhead air na beagan ghnothaichean aca. Tha Màiri a' cuimhneachadh mar a bha a màthair a' caoineadh 's i a' pacaigeadh na màileid an-dè. An uair sin tha i a' smaoinichadh air an oidhche a-raoir, nuair a choinnich i gu nearbhach ris an teaghlach ùr aice airson a' chiad uair.

Nuair a thòisich an Dàrna Cogadh ann an 1939, chaidh na milleanan de chlann fhògradh dhan dùthaich.

Chaidh an cur air falbh à bailtean mòra Bhreatainn a bha ann an cunnart bho na bomaichean aig na plèanaichean Gearmailteach. Mar bu trice bha bràithrean agus peathraichean air am fògradh còmhla. Fiù 's aig an sin, feumaidh gur e rud eagalach a bh' ann, do theaghlach fhàgail agus beatha ùr a thòiseachadh fada bhon dachaigh.

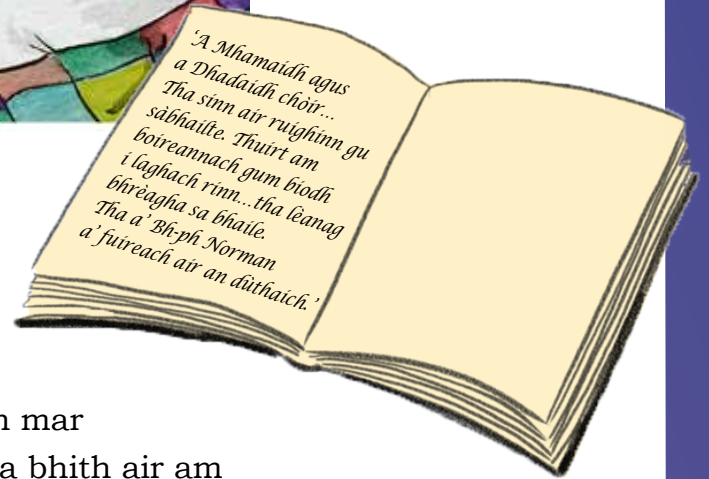
Dh'fhàg fògarraich mar Màiri na dachaighean aca agus chaidh iad a dh'fhuireach còmhla ri 'teaghlaichean aoigheachd'. Dh'fhuirich cuid de na fògarraich sia bliadhna.

► Dà fhògarrach leis na bagannan agus na leubailean aithneachaidh aca.

◀ Cha robh a' chùis buileach cho eagalach do dh'fhògarraich aig an robh bràthair no piuthar san rùm-cadail ùr còmhla riutha. Tha na caileagan seo a' cumail nam masgan gas aca ri taobh na leapa.

*'A Mhamaidh agus a Dhadaidh chòir...
Tha sinn air ruighinn gu sàbhailte. Thuir am boireannach gum biodh i laghach rinn...tha leanag bhreagha sa bhàile.
Tha a' Bh-phì Norman a' fuireach air an dùthaich.'*

Rinn riaghaltas Bhreatainn diofar roinnean den dùthaich. Thug iad 'sgìrean a ghabhas fògradh' air àiteachan mar bailtean mòra agus puirt a dh'fhaodadh a bhith air am bomadh. Thug iad 'sgìrean fàilteachaidh' air àiteachan air an dùthaich far an robh dùil gum biodh clann na bu shàbhailte. Bha pàrantan air am brosnachadh gus an clann a chur gu sgìrean fàilteachaidh, ach chan fheumadh iad a dhèanamh.

CHILDREN
are safer in the country
. . . leave them there

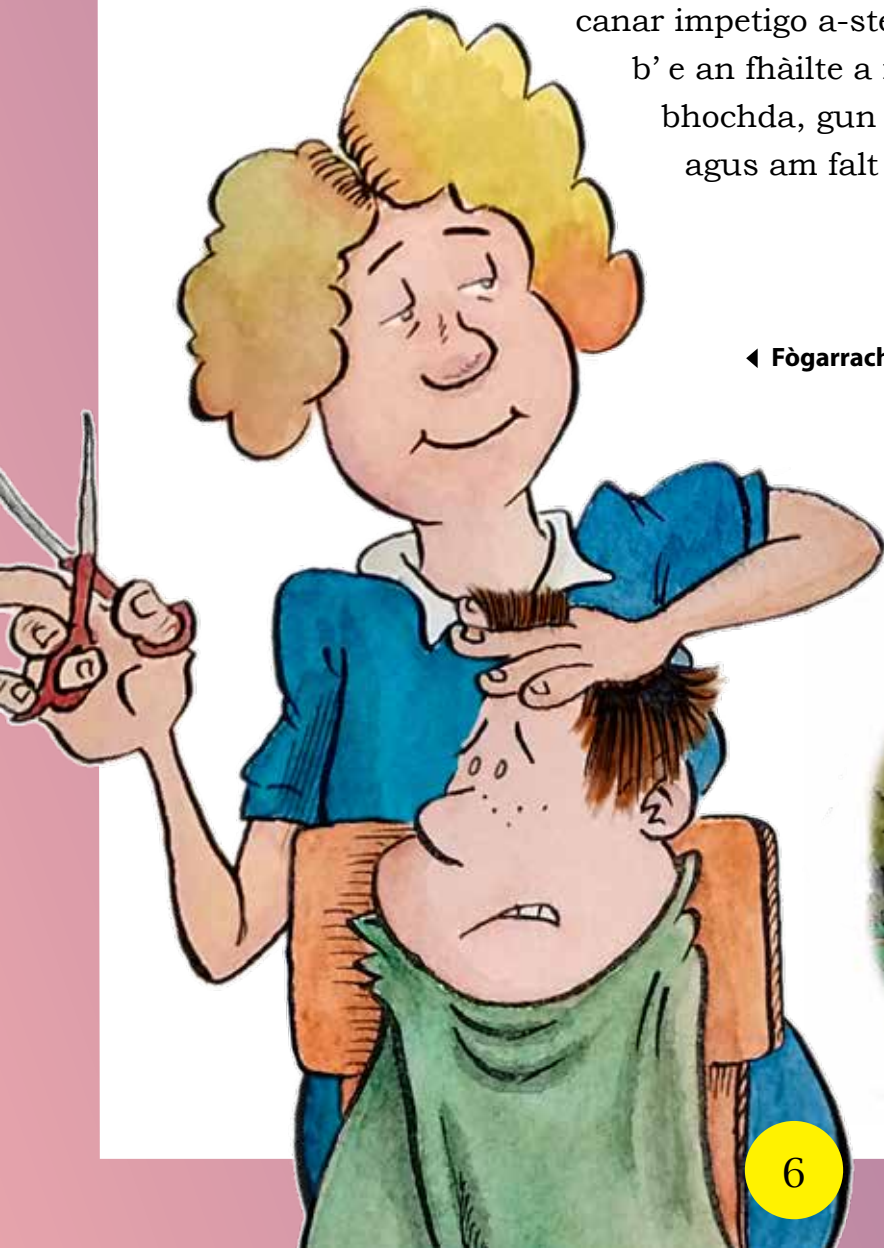
Chaidh na milleanan de chlann fhògradh sa chiad trì lathaichean den t-Sultain 1939. Thill mòran dhiubh dhachaigh an dèidh greiseag, leis nach robh a' Ghearmailt air tòiseachadh a' bomadh. Chuir an riaghaltas postairean suas a' brosnachadh pàrantan gus an clann fhàgail anns na sgìrean fàilteachaidh. Ach bha an sgaradh a' fàgail mòran theaghlaichean cho mì-thoilichte 's gun tug iad an clann dhachaigh. Bliadhna an dèidh seo thòisich bomadh Lunnainn. A-nis dh'fheumadh barrachd chloinne a bhith air am fògradh.

◀ Chleachd an riaghaltas dealbhan de chlann a' gàireachdainn air postairean mar seo gus feuchainn ri sealltainn do phàrantan iomagaineach gun robh fhògarraich toilichte.

BILEIDEAN AGUS LUCHD-AOIGHEACHD

Tha Tòmas na shuidhe aig bòrd a' chidsin, agus tha Granaidh Robasdan a' ruith a corragan tro fhalt. 'Dìreach a' coimhead airson mhialan,' tha i ag ràdh. 'Bha am fògarrach mu dheireadh a bh' againn beò leotha.' Tha Màiri air a h-uabhasachadh 's i a' coimhead air an t-seann bhoireannach a' tòiseachadh a' bearradh falt a bràthar le siosar.

Gu tric bhiodh fògarraich a' clisgeadh nuair a ruigeadh iad an dachaigh ùr no 'bileid' an toiseach. Bha dragh air na pàrantan ùra, no an luchd-aoigheachd, gun toireadh na fògarraich mialan agus galar craicinn ris an canar impetigo a-steach dhan dachaigh. Le sin, b' e an fhàilte a fhuair cuid de dh'fhògarraich bhochda, gun deach am bogadh ann an amar agus am falt a ghearradh dhiubh.

◀ Fògarrach a' faighinn cliop.

Bileid air a' Ghàidhealtachd ann an 1944. Ged a bha beatha sgràthail aig cuid de na fògarraich, chòrd am beatha ùr air an dùthaich gu mòr ri cuid eile.

◀ Tha a' chlann seo a' feitheamh gus ola-nan-trosg fhaighinn. Bha seo math airson cnàmhan a dhèanamh làidir agus airson casg a chur air galar ris an canar rickets, ach bha blas uabhasach oirre.

Bhiodh mòran de na fògarraich a' fliuchadh na leapa leis gun robh an t-eagal orra. Nam biodh an luchd-aogheachd feargach mu dheidhinn, bha seo ga dhèanamh na bu mhiosa. Bha na teaghlachan aogheachd an urra ri slàinte na cloinne a bha fon cùram, agus dh'fheumadh fògarraich feitheamh ann an loidhne airson dòsan cunbhalach de dh'ola-nan-trosg air an robh blas sgreabhail.

*'Bha balàch aona bìadhlina
deug sa chlàs agam agus
bha a mhàthair aogheachd
a' gearan gun robh e
a' fliuchadh na leapa...
chaidh tè de na h-oifigearan
againn don taigh, agus
fhuair i a-mach gum
feumadh am balàch*

*a dhol tro rùm-cadaid
nam pàrantan aogheachd
gus faighinn dhan
taigh-bheag air an
oidhche. Cha robh poit
aige.'*

Airson a' chiad uair bha rùm-ionnlaid ceart aig fògarraich bho dhachaighean bochda. Ach aig àm a' chogaidh bha uisge teth air a raiseanadh. Cha bu chòir barrachd air còig òirlich (12.5cm) de dh'uisge a bhith ann an amar, agus gu tric bhiodh loidhne air a peantadh timcheall cliathaich an amair aig an àirde seo.

◀ Fògarraich gan nighe ann an sgoil ann an 1941.

AN SGOIL

Tha Màiri air bhoil 's i a' faicinn na sgoil ùir aice airson a' chiad uair. Tha i na seasamh taobh a-muigh nan rèilichean gus am mothaich tè de na seann charaidean aice bhon taigh dhi. Còmhla, tha iad a' coiseachd gu slaodach a-steach dhan raon-cluiche. Tha na fògarraich gu lèir nan seasamh ann an aon oisean, agus tha clann an àite ann an oisean eile. Tha cuid de chlann a' bhaile ag èigheach ainmean orra.

▲ Bha stuthan sgoile gann air sgàth gainneadan a' chogaidh.

Dh'fheumadh sgoiltean àite fhaighinn do na sgoilearan àbhaisteach aca a bharrachd air àireamh mhòr de dh'fhògarraich. Bha suas ri seachdad leanabh ann an cuid de chlasaichean, agus 's e glè bheag de stuthan a bh' aca. Bhiodh tidsearan a' coimhead air na leabhraichean sgrìobhaidh aca gu cunbhalach gun fhios nach robh a' chlann a' caitheamh cus pàipeir; uaireannan dh'fheumadh sgoilearan cothrom mu seach a ghabhail air peansail.

Bha mòran de na tidsearan gu math aosta. Bha iad air sgur a dh'obair, ach thill iad gu teagasg an àite nan tidsearan a b' òige a bha air a dhol dha na feachdan armaichte. Bhiodh na tidsearan a b' òige gu tric a' tadhal air na seann sgoilearan aca, 's iad ann an èideadh spaideil ùr an airm, an nèibhidh no feachd an adhair.

◀ Tidsear a' dèanamh leasan air ionnsaighean adhair, a' cleachdadh pìos meatailt bho phlàna Ghearmailteach a chrais.

Tha na fògarraich seo gan teagasg ann an taigh-mòr ann an 1939.

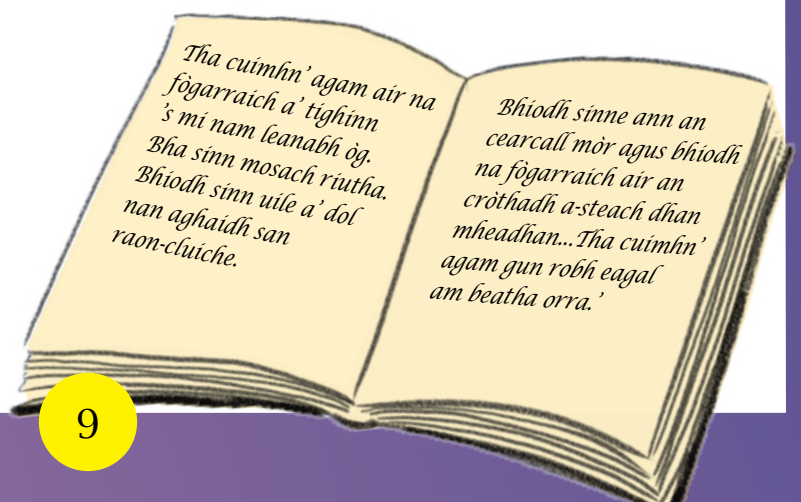
Ann an cuid de sgoiltean, bha clann an àite air an teagasg sa mhadainn, agus na fògarraich feasgar. Fhàd 's a bha aon bhuidheann sna rumannan-teagaisg, bhiodh am fear eile a' dèanamh

gheamannan a-muigh no cuairt nàdair. Bha cuid de na fògarraich air an teagasg a-muigh, no ann an taighean-mòra brèagha.

San raon-cluiche, bhiodh sabaid a' tòiseachadh eadar clann an àite agus na fògarraich. Uaireannan bhiodh fiù 's pàrantan clann an àite a' magadh air na 'fògarraich shalach'. Bha muinntir an àite an aghaidh nam fògarrach leis gun robh cus chloinne sna sgoiltean, agus leis gun robh an coltas agus an cainnt cho diofraichte. Ach bha othail gu lèor sna sgoiltean do na fògarraich cuideachd. Bhiodh drilichean ionnsaigh-adhair a' cur stad air leasan, agus bhiodh

cruinneachaidhean air an dèanamh do dh'adhbharan mar an *Spitfire Fund*, a bhiodh a' cruinneachadh airgead gus tuilleadh phlèanaichean a thogail.

◀ Do na fògarraich, bha a' chiad latha san sgoil fiù 's na b' eagalaiche na an àbhaist.

MASGAN GAS

Tha an tidsear a' cur stad air an leasan agus ag ràdh: 'Tha sinn a' dol a dhèanamh practas air obrachadh leis na masgan gas oirnn. Thoiribh às na bogsaichean iad.' Tha a' chlann a' dèanamh cnead agus tha cridhe Màiri a' tuiteam. Is lugha oirre am

masg grànda le fàileadh

rubair; bidh i a' faireachdainn gu bheil i air a mùchadh ann.

San t-seann sgoil, dh'fheumadh iad a bhith orra ùine mhòr.

▲ B' fhiòr thoigh leis a' chloinn fuaimean mì-mhodhail a dhèanamh le masgan *Mickey Mouse* mar am fear seo.

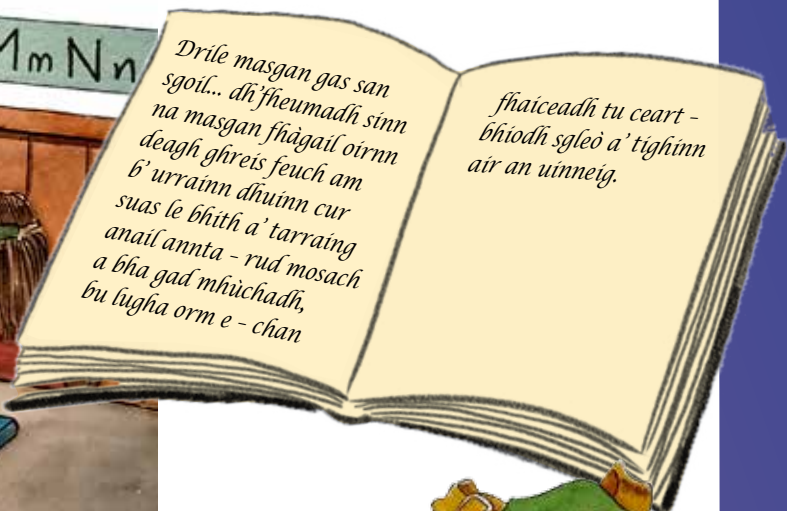

Bha eagal ann gun leagadh na plèanaichean Gearmailteach bomaichean san robh gas puinnseanta agus le sin fhuair a h-uile duine masg gas.

Fhuair clann fo chòig masg *Mickey Mouse* air an robh dathan soilleir gus gum biodh iad airson an cur orra. Bha leanaban air an cur am broinn rud fada na bu mhotha, dhan robh èadhar ga pumpadh. Bha fiù 's pramaichean ann le dìon bho ghas.

Fhuair luchd-faire ionnsaighean adhair masg le pìob fhada a' dol a-steach gu 'bogsa bruidhinn' air a' chrios aca, agus bhiodh iad ag èigheach òrdain tron bhogsa.

◀ Màthair agus an leanabh aice, agus am masg gas sònraichte aige, ann an 1940.

*Drile masgan gas san
sgoil... dh'fheumadh sinn
na masgan fhàgail oirnn
deagh ghreis feuch am
b' urrainn dhuinn cur
suas le bhith a' tarraing
anaill anna - rud mosach
a bh' gad mhuichadh,
bu lugha orm e - chan*

*fhaiceadh tu ceart -
bhiodh sgleò a' tighinn
air an uinneig.*

▲ **Tidsear a' cuideachadh nan sgoilearan aice gus na masgan a chur orra.**

Dh'ionnsaich clann san sgoil gu luath mar a chuireadh iad orra na masgan agus mar a dh'obraicheadh iad 's iad orra. Bha e doirbh bruidhinn, agus cha b' fhada gus am biodh sgleò a' tighinn air an uinneig bhig ghlainne. Bha gual-fhiodha am bonn a' mhasg gus puinnsean a thoirt às an èadhar.

▲ **Masg gas le inbheach.**

Aig toiseach a' chogaidh, thug daoine deagh aire air na masgan agus bha iad nan cois anns gach àite. Fhuair cuid ceasaichean sgeadaichte air an son. Ach, mar a chaidh an ùine seachad gun ionnsaighean gas ann, sguir daoine a ghiùlan nam masgan. Ro dheireadh a' chogaidh, bha mòran mhasgan air am fàgail ann an lobhtaichean.

▼ **Practas masgan gas ann an 1941.**

IONNSAIGHEAN ADHAIR

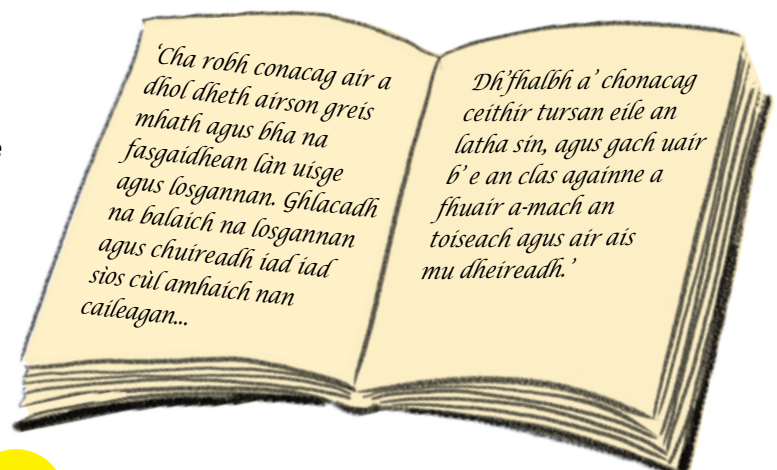
“Ruith rabaid, ruith rabaid, ruith, ruith, ruith.” ’S e meadhan na maidne a th’ ann agus tha Màiri agus a’ chlann eile a’ seinn fhad ’s a tha iad air am bruthadh còmhla ann am fasnadh ionnsaigh adhair na sgoile. Nuair a tha an cnead mu dheireadh de chonacag na h-ionnsaigh adhair a’ falbh, tha am fear-faire ag èigheach nan ainmean air a’ chlàr. Tha cuideigin ag ràdh ann an sanais gun deach plèana Ghearmailteach seachad air a’ bhaile ’s an t-einnsean aice na theine.

Fiù ’s a-muigh air an dùthaich bha ionnsaighean adhair ann. Bhiodh plèanaichean Gearmailteach, air an t-slighe dhachaigh bho ionnsaigh air bailtean mòra mar Lunnainn, a’ leagail na bha air fhàgail aca de bhomaichean mus ruigeadh iad an costa. Nuair a thòisicheadh a’ chonacag, bhiodh an luchd-faire a’ dèanamh cinnteach gun robh fasnadh aig a h-uile duine. Bhiodh luchd-obrach saor-thoileach, ‘luchd-faire theintean’, a’ cumail sùil gun fhios nach cuireadh bomaichean togalaichean nan teine.

◀ **Bhiodh an neach-faire a’ sèideadh fideag gus ionnsaigh adhair a chomharrachadh, agus a’ cleachdadh clag gus innse mu dhriole nam masgan gas.**

‘Cha robh conacag air a dhol dheth airson greis mhath agus bha na fasnaidhean làn uisge agus losgannan. Ghlacadh na balaich na losgannan agus chuireadh iad iad sìos cùl amhaich nan caileagan...

Dh’fhalbh a’ chonacag ceithir tursan eile an latha sin, agus gach uair b’ e an clas againne a fhuair a-mach an toiseach agus air ais mu dheireadh.’

◀ Neach-faire ionnsaigh adhair agus tidsearan a' dèanamh cinnteach gu bheil gach sgoilear sàbhailte ann am fasgadh, ann an 1939. B' e seo a' chiad phractas aig an sgoil seo sa chogadh.

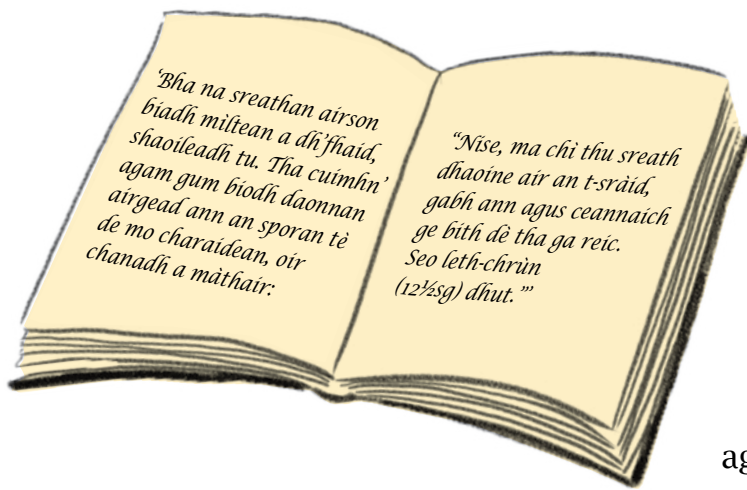
Bha fasgaidhean aig na sgoiltean fhèin, a bha uaireannan air an cladhach a-mach fon raon-cluiche. Bhiodh practasan ann gu cunbhalach gus dèanamh cinnteach gum faigheadh a' chlann thuca ann an cabhag. Aig an taigh, thog mòran dhaoine fasgadh Anderson sa ghàrradh. Fhuair cuid eile fasgadh nan dachaigh, ann an cèidse stàilinn air an robh fasgadh Morrison, no fon staidhre.

Bhiodh cuid de sgoilearan ag obrachadh conacag ionnsaigh adhair na sgoile. Bhiodh clann-sgoile cuideachd a' gabhail greis mu seach a' cumail faire airson plèanaichean an nàmhaid. Dh'aithnicheadh iad na cruthan aca, agus fiù 's fuaim nan diofar einnseanan, agus le sin b' urrainn dhaibh innse an e plèana Ghearmailteach a bh' ann no 'tè leinn fhèin'. B' e àm eagalach a bh' ann, ach bha e togarrach cuideachd.

▼ Clann a' coimhead air sloc a dh'fhàg boma Gearmailteach san raon-cluiche aca.

- ▶ Tha na boireannaich seo a' feitheamh san t-sneachd gus am fosgail na bùthan. Dh'fheumadh iad a bhith ann tràth gus a bhith cinnteach gum faigheadh iad biadh gu leòr dhan teaghlach.

Dh'fhàs màthraichean agus seanmhairean eòlach air a bhith a' feitheamh ann an sreath airson biadh. Rinn iad suas reasabaidhean annasach cuideachd gus am biadh a bha ri fhaotainn a chleachdadh. Thug clann an aire gun robh currain anns a h-uile rud cha mhòr – eadar briosaidean currain agus silidh currain. Dh'fhàs daoine measail air *spam* à crogan aig àm a' chogaidh, agus bhiodh iad ag ithe feòil muic-mhara air a fraidhigeadh cuideachd.

Bha e cudromach nach deigheadh biadh a leigeil a dholaidh aig àm a' chogaidh. Bha corran air an cumail dha na mucan. Fhuair daoine ballrachd ann an 'clubaichean muice', far an cuidicheadh iad gus muc a bhiathadh airson cuibhreann den fheòil aice. Air oiseanan sràide bha bionaichean muice anns an cuireadh daoine na corran aca. Chaidh reasabaidhean feumail a chraoladh air a' *wireless* airson daoine a chuideachadh gus biadh tarraingeach a dhèanamh le pìosan annasach de fheòil, mar na casan agus an eanchainn.

- ◀ Bha postairean ag innse do dhaoine, le bhith a' toirt corran do mhucan, gum biodh barrachd bìdh ri fhaotainn.

FÒGARRAICH ÙRA

Tha cloc na h-eaglais a' bualadh uair feasgar, agus tha Màiri a' coimhead air buidheann ùr de dh'fhògarraich a' ruigheachd. Tha iad a' tighinn gu cliobach, sgìth a-mach às an stèisean-rèile. Tha deagh fhios aice mar a tha iad a' faireachdainn. Tha oifigear bileideachaidh ag èigheach: 'Thèid ur toirt a-nis gu talla a' bhaile, far an tèid ur taghadh leis na teaghlaichean ùra agaibh.'

Boireannaich a' feitheamh ann an sreath airson raiseanan bìdh, agus a' coimhead air fògarraich agus na tidsearan aca a' ruigheachd a' bhaile.

Am faic thu na trì caractaran a tha a' nochdadh ann an àiteachan eile san leabhar seo? Cia mheud rud a chì thu a tha a' sealltainn gur e àm a' chogaidh a th' ann? Gheibh thu tuilleadh a-mach air duilleag 24.

A' MHARGAIDH SPRÈIDHE

Ann an talla a' bhaile, tha teaghlaichean an àite a' taghadh nam fògarrach aca. Tha grèim teann aig caraidean air làmhnan a chèile, 's iad an dòchas nach tèid an sgaradh. A rèir coltais, tha a' chlann sgiobalta, shàmhach air an taghadh an toiseach. Mar a tha an rùm a' falamhachadh, tha an fheadhainn a tha air fhàgail a' coimhead ris an làr. Tha e coltach ri margaidh sprèidh anns nach deach an ceannach.

Do mhòran chloinne, b' e aon de na rudan bu mhiosa mun fhògradh a bhith a' feitheamh gus an taghadh teaghlach aigheachd iad. Uaireannan, bhiodh na dachaighean air an taghadh agus bhiodh iad air an toirt dìreach ann. Ach ann an àiteachan eile bhiodh pàrantan a' taghadh nam fògarrach a bha a' còrdadh riutha. Gu tric cha bhiodh clann robach no buidhnean de

bhràithrean agus peathraichean air an taghadh. Uaireannan bhiodh aig oifigearan bileideachaidh ri clann a thoirt timcheall taighean na sgìre, a' feuchainn ri toirt air teaghlaichean an gabhail dhan aindeoin.

◀ Fògarraich le leubailean agus lem bagannan ann an 1940.

Bha leubail a' sealltainn ainm agus sgoil an fhògarraich air an aodach aca, gun fhios nach deigheadh iad air chall.

SGEAMA FÒGRAIDH AN RIAGHALTAIS
BAILE GHLASCHU

AINM _____
(LITRICHEAN MÒRA)
SEÒLADH _____

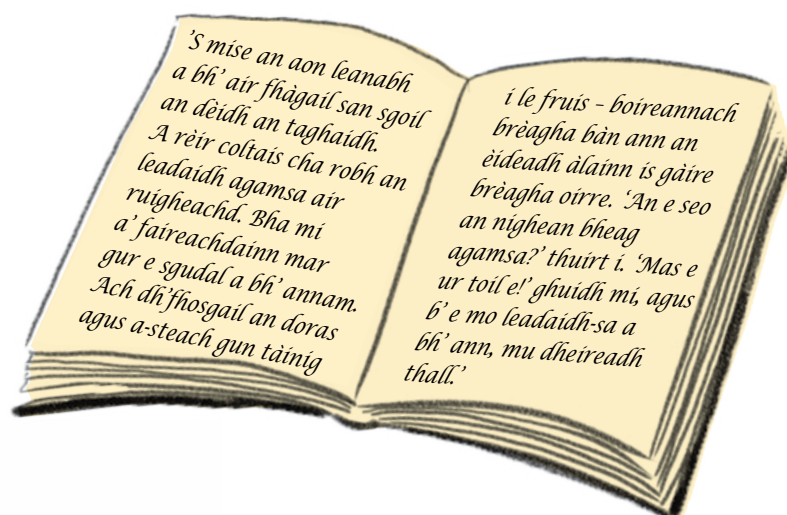
LATHA-BREITH (Lèanabb) _____
SGOIL _____

Bha cianalas cho mòr air cuid de dh'fhògarraich 's gun deach an cur dhachaigh ann am beagan mhiosan, no fiù 's seachdainean. Bha cuid eile toilichte anns na teaghlaichean ùra aca ge-tà, agus dh'fhuirich iad grunn bhliadhnachan. Bha clann fo chòig bliadhna a' siubhal còmhla rim màthraichean, a bha feumach air bileid cuideachd. Ach glè thric bha barrachd dhuilgheadasan ann nuair a dh'fheumadh màthraichean fuireach ann an taigh cuideigin eile.

▲ Poileas a' sgrùdadh bileag fògarraich òg aig an stèisean.

▼ San dealbh seo tha fògarraich a' clàrachadh cuide rin teaghlaichean ùra san t-Sultain 1939.

Bha teaghlaichean aoigheachd uabhasach mosach uaireannan ris na fògarraich. Ge-tà bha mòran theaghlaichean fìor choibhneil, agus bha iad cianail troimh-a-chèile nuair a dh'fhàg na fògarraich. Bhiodh iad tric a' cumail fios ri chèile fad bhliadhnachan. Bha e fiù 's doirbh do chuid a bhith nam pàirt den teaghlach aca a-rithist, nuair a thill iad dhachaigh mu dheireadh thall.

CLADHAICH AIRSON BUaidH

Tha Granaidh a' toirt Thòmais agus Màiri air cuairt meadhan an fheasgair. Tha ceum làidir aig Granaidh, agus nuair a tha iad a' ruith às a dèidh, chì iad buidheann de bhoireannaich òga. Tha an aon aodach orra uile, 's iad a' seinn. 'Hallò,' tha aon dhiubh ag èigheach. 'A bheil sibhse nur fògarraich cuideachd – coltach riumsa?' Tha i a' coiseachd a-null thuca, le gàire. Tha

poll air na h-overalls aice agus air a h-aodann.

Leis gun robh biadh cho gann, dh'fheumadh a h-uile duine cuideachadh le bhith a' fàs barrachd air an fhearann. Bha 'Caileagan an Fhearainn' ann am Feachd Fearainn nam Ban (*WLA - Women's Land Army*) air an dachaighean fhàgail gu saor-thoileach, car coltach ri fògarraich, gus fuireach còmhla ri teaghlaichean ann an sgìrean àiteachais. Bha iad a' cuideachadh thuathanaich aig nach robh luchd-obrach leis gun robh iad a' sabaid anns na feachdan. Bha caileagan an fhearainn ag obair gu cruaidh, 48 uairean a thìde san t-seachdain, a' bleoghann crodh, a' cladhach dhìgean agus a' buain bàrr. Gu tric dh'fheumadh iad fuireach ann am bothain gun uisge nam pìob, dealan no gas. Cha robh a' mhòr-chuid de chaileagan an fhearainn air obair mar seo a dhèanamh roimhe, ach chòrd companas Feachd an Fhearainn riutha.

Bha postairean ag ràdh ri daoine ▼ 'Cladhaich airson Buaidh' gus barrachd bàrr a chur.

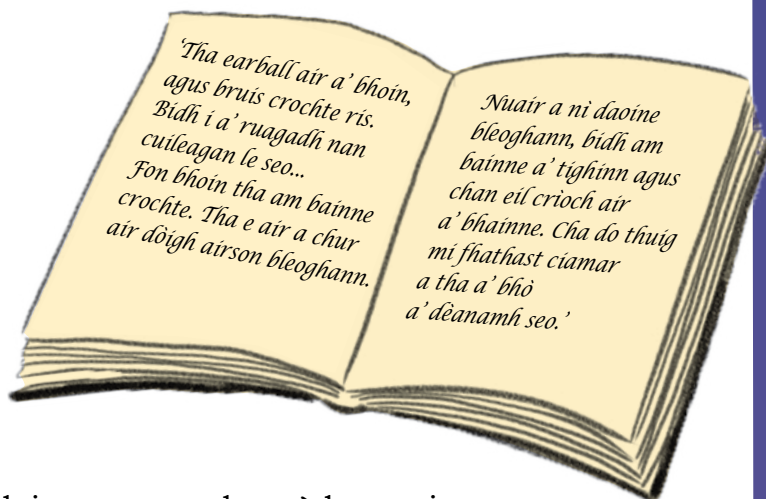

◀ Bha aig caileagan an fhearainn ri uairean fada, cruaidh obrachadh gus tuathanasan na dùthcha a chumail a' dol.

▲ Bha a bhith faisg air beathaichean air tuathanas dìreach iongantach do chuid de na fògarraich.

Thàinig piseach air mòran de chlann nam bailtean mòra le saorsa agus èadhar glan air an dùthaich. Cha robh cuid aca faisg air tuathanas ron seo. Mar a chì thu san earrainn bho aiste a sgrìobh fògarraich aois deich bliadhna, cha robh fios aig cuid aca fiù 's dè bh' ann am bò.

*'Tha earball air a' bhòin,
agus bruis crochte ris.
Bidh i a' ruagadh nan
cuileagan le seo...
Fon bhòin tha am bainne
crochte. Tha e air a chur
air dòigh airson bleoghann.*

*Nuair a ni daoine
bleoghann, bidh am
bainne a' tighinn agus
chan eil crìoch air
a' bhainne. Cha do thuig
mi fhathast ciamar
a tha a' bhò
a' dèanamh seo.'*

Bha daoine ag ithe biadh na b' fhallaine agus na bu nàdarra aig àm a' chogaidh, le tòrr glasraich ùr. Leis an iomairt 'Cladhaich airson Buaidh' bha daoine air am brosnachadh gus biadh fhàs air an fhearann. Thuirt an riaghaltas: 'Chan e dìreach an duine mòr le crann a tha sinn ag iarraidh, ach cuideachd an duine beag le spaid.'

◀ Bha daoine moiteil às na b' urrainn dhaibh fhàs de bhiadh, fiù 's ann an gàrradh beag. Bha fasgaidhean Anderson air an còmhdach le ùir, agus chleachd mòran dhaoine seo gus glasraich fhàs.

FEACHD NA DÙTHCHA

Bha aig Seanair Robasdan ri dhol còmhla ris a' phlatùn aige a-nochd, a shireadh a' phaidhleat Ghearmailtich a tha a dhìth. Tha a' chlann nan seasamh air an rathad, a' coimhead Feachd na Dùthcha a' mèarsadh seachad, 's na raidhfilean aca air an gualainn. Tha Seanair a' coimhead spaideil na èideadh, is striopan an t-seàirdeant air. Tha e a' priobadh ris a' chloinn 's e a' dol seachad.

Chaidh Feachd na Dùthcha a chur air dòigh do dh'fhir a bha ro shean gus gabhail dhan arm, agus do dhaoine mar thuathanaich agus mèinneadairean a bha a' dèanamh obair cho cudromach 's nach b' urrainn dhaibh falbh. Sa Chèitean 1940 thàinig a' chiad fheadhainn air adhart gu bhith nam buill de na Saor-thoilich Ionadail (*LDV - Local Defence Volunteers*) mar a bh' air an uair sin. Ghabh mu 250,000 fear dhan bhuidheann ann an ceithir uairean fichead. Na b' fhaide air adhart thug iad Feachd na Dùthcha air.

Bhiodh daoine ri fealla-dhà mu Fheachd na Dùthcha. B' e *Dad's Army* a bh' aca orra agus bhiodh iad ag ràdh gum b' e *Look, Duck and Vanish* a bha LDV a' ciallachadh. Cha do chuidich e iomhaigh Feachd na Dùthcha nuair a thug an riaghaltas buill-airm sheann-fhasanta leithid phicean dhaibh.

◀ Bha mòran de fhireannaich na bu shine a bha air sabaid sa Chiad Chogadh (1914-18) ann am Feachd na Dùthcha.

Dh'fheumadh am poileas
cuid de bhuill Feachd na
Dùthcha a chur an grèim.
Bhiodh iad a' mèarsadh
air na mòr-rathaidean
's air na frith-rathaidean,
a' cur stad air a h-uile
dùine le buill-airm eadar
seann raidhfìlean

meirgeach air an
armachadh tro cheann
a' bhàraille, agus
gunnathan mòra
dà-bhàraill airson
aillbheanan is eile
a mharbhadh.

◀ **Platùn Feachd na Dùthcha sna mìosan mus d' fhuair iad èideadh ceart.**

B' e obair Feachd na Dùthcha an sgìre ionadail a dhìon, gu h-àraidh an costa, factaraidhean agus raointean-adhair. An toiseach cha robh èideadh no buill-airm cheart aig na buill. Rinn iad an gnothach le piocan, forcan-feòir, camain goilf agus seann bhuill-airm losgaidh air iasad bho thaighean-tasgaidh. Rinn iad bomaichean peatrail cuideachd, air an robh *Molotov cocktails*, le bhith a' lìonadh seann bhotail lionn agus fion le measgachadh lasanta de phaireafain, peatrail agus teàrr. Tron latha, bha buill Feachd an Adhair ris an obair àbhaistich aca.

Air an fhionnairidh, bha iad a' trèanadh agus ag ullachadh airson na Gearmailtich briseadh a-steach. Bha aig ceannardan Feachd na Dùthcha ri clagan nan eaglaisean a bhualadh nan tòisicheadh bristeadh a-steach.

◀ **Tha an saighdear seo ann am Feachd na Dùthcha a' feitheamh ri dhol air faire fad-oidhche.**

LOIDHNE-TÌM

Gearran 1939	Fasgaidhean Anderson air an sgaoleadh an toiseach.
1 Sultain 1939	Feachdan Gearmailteach a' mèarsadh a-steach dhan Phòlainn.
1-3 Sultain 1939	Clann nam mòr-bhailtean ann am Breatainn air am fògradh chun na dùthcha.
3 Sultain 1939	Aig 11 m, Breatainn a' dol a chogadh ris a' Ghearmailt.
29 Sultain 1939	Cairtean-aithneachaidh air an sgaoleadh.
Faoilleach 1940	Raiseanadh a' tòiseachadh.
14 Cèitean 1940	A' chiad iarrtas airson Shaor-thoilich Ionadail (Feachd na Dùthcha).
7 Sultain 1940	Ionnsaighean adhair air Lunnainn (am <i>Blitz</i>) a' tòiseachadh. Tuilleadh chloinne air am fògradh.
19 Sultain 1940	Hitler a' cur dàil ann am planaichean gus bristeadh a-steach air Breatainn.
Dàmhair 1940	A' Bhana-phrionnsa Ealasaid (a' Bhanrigh againn) a' craoladh air <i>Children's Hour</i> .
Faoilleach 1941	Faire-teine a-nis na lagh air sgàth bhomaichean loisgeach Gearmailteach.
Màrt 1941	Silidh, marmalade, siorap agus trèicil air an raiseanadh.
Iuchar 1942	Suiteis air an raiseanadh.
6 Ògmhios 1944	D-Day: Feachdan Breatannach a' dol air tìr san Roinn Eòrpa.
12 Ògmhios 1944	Bomaichean V-1 Gearmailteach (<i>doodlebugs</i>) air an cur a dh'ionnsaigh Bhreatainn: an t-àm fògraidh mu dheireadh do chlann a' tòiseachadh.
8 Cèitean 1945	VE Day (Buaidh san Roinn Eòrpa).

FIOSRACHADH MU NA 'FÒGARRAICH ÙRA' AIR DUILLEAGAN 16-17

'S iad na trì caractaran a tha a' nochdadh an àiteachan eile san leabhar, an tidsear (d 8) a tha a' cuideachadh nam fògarrach ùra a tha a' ruigheachd; an neach-faire (d 12) ag ràdh ri fear na bùtha teip a chur air na h-uinneagan aige agus saighdear Feachd na Dùthcha (d 22) is teachdaireachd na làimh.

Aithnichidh sinn gur e àm a' chogaidh a th' ann oir tha neach-faire ionnsaighean adhair ann agus sreath airson raiseanan; tha sgàil air solais a' chàir air sgàth an dubhaidh; tha soidhne an stèisein air a pheantadh gus saighdearan a bhriseas a-steach a chur iomrall; tha teip air uinneagan an stèisein gus nach falbh glainne air feadh an àite ma thuiteas boma; tha fògarrach le leubailean agus masgan gas a' ruigheachd; tha saighdear Feachd na Dùthcha ann; agus tha bionnaichean ann gus stuth ath-chuairteachadh.

STÒRAN NAM BRIATHRAN

1. Litir le fògarrach, cruinneachadh priobhaideach.
2. Rose Isserlis, bho B. S. Johnson (deas.), *The Evacuees* (Gollancz, 1968).
3. Kate Eggleston ann an Jonathan Croall, *Don't You Know There's a War On?* (Hutchinson, 1988).
4. Doreen Bridges, agallamh clàraichte, cruinneachadh an ùghdair.
5. Mary-Rose Murphy ann an Jonathan Croall, faic gu h-àrd.
6. Kate Eggleston ann an Jonathan Croall, faic gu h-àrd.
7. May Owen, bho B. S. Johnson (deas.), *The Evacuees* (Gollancz, 1968).
8. BBC News (29.10.39): Aiste le leanabh deich bliadhna, briathran às an aiste ann an Susan Briggs, *Keep Smiling Through* (Book Club Associates, 1975).
9. John Dossett-Davies ann an Jonathan Croall, faic gu h-àrd.

Beag-fhaclair

conacag	Uidheam a nì fuaim mòr gus rabhadh a thoirt mu ionnsaigh adhair.
fògarrach	Cuideigin a bha air a chur air falbh bho àite cunnartach gu àite sàbhailte.
lasanta	Furasta a chur na theine.
lot	Pios de dh'fhearann poblach air a chleachdadh gus glasraich fhàs.
luchd-faire ionnsaigh adhair	Oifigich a dh'fheumadh rian a chur air daoine nuair a bha ionnsaigh adhair no dubhadh ann.
oifigear bileideachaidh	Oifigeach a bhiodh a' feuchainn ri dachaighean a lorg do dh'fhògarraich.
platùn	Aonad shaighdearan ann am feachd.
spam	Feòil ghiullaichte, feòil-muice sa mhòr-chuid, ann an crogan.
Spitfire	Plèana chogaidh ainmeil Bhreatannach.

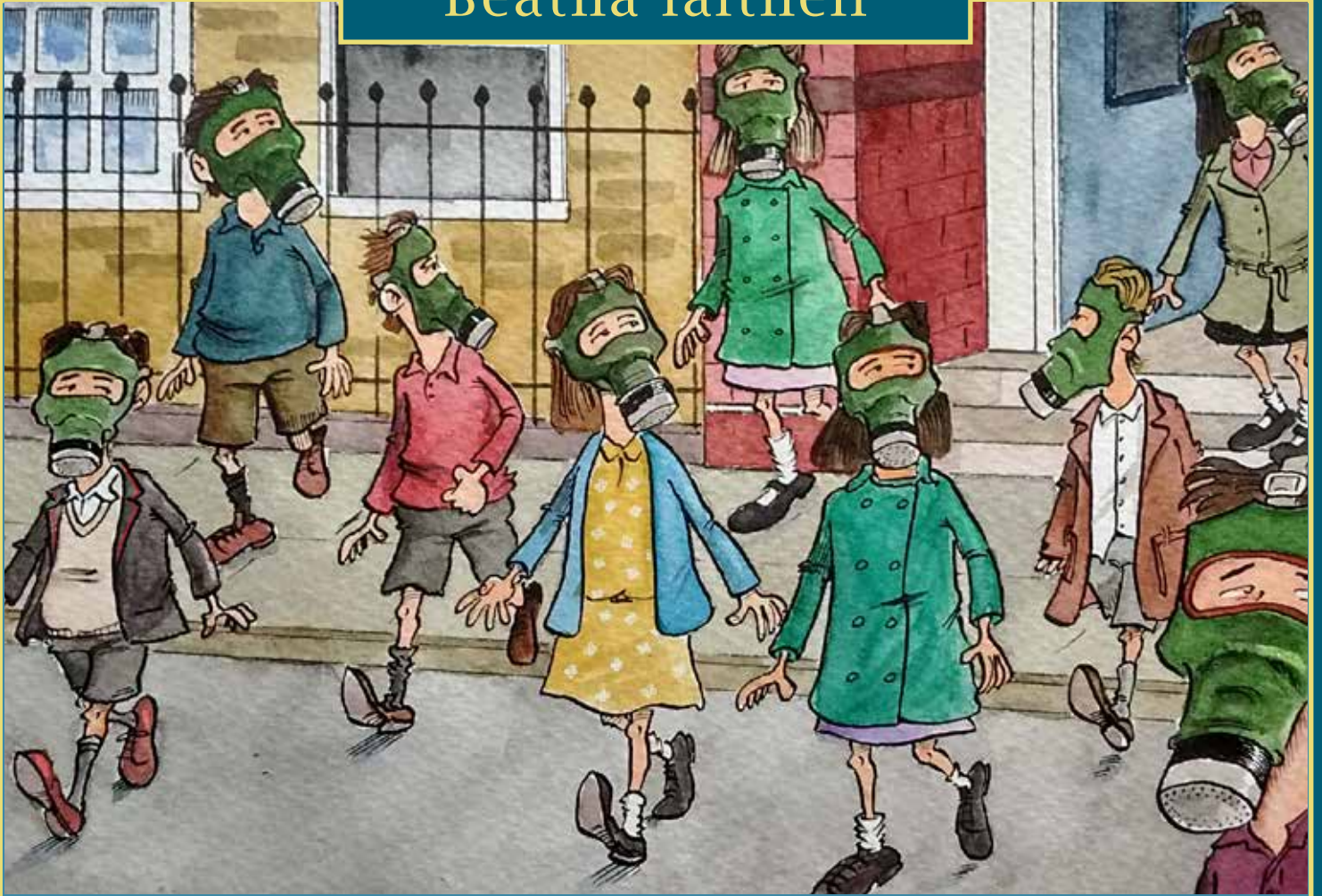
Cleachd làrach an Dàrna Cogaidh (www.storlann.co.uk/an-darna-cogadh) gus tuilleadh fhaighinn a-mach mu thùs agus/no mu chiall cuid de na faclan cogaidh a tha san leabhar seo: **fògradh chloinne** (d 4); **masgan gas** (d 10); **fasgadh Anderson** (d 13); **raiseanan** (d 14); **caileagan fearainn** (d 20); **Feachd na Dùthcha** (d 22).

Clàr-amais

Tha àireamhan ann an **clò trom** a' toirt iomradh air dealbhan agus fo-thiotalan.

- A' Ghearmailt 5
amar 6, 7
an dùthaich 3, 4, 5, **6**, 12, 21
- bailtean mòra 4, 5, 12
biadh 14, **15**, 15, 20, 21
bileid 6, **6**, 19
bomadh 5
bristeadh a-steach 23
bùthan **15**
- cianalas 19
conacagan ionnsaigh adhair 13
- fasgadh ionnsaigh adhair 12
feachdan armaichte 8
Feachd Fearainn nam Ban 20
Feachd na Dùthcha 22, **22**, 23, **23**
fìuchadh na leapa 7
fògradh 4, 5
- ionnsaighean adhair **8**, 10, 12
- leubailean **4**, **18**
luchd-faire ionnsaighean adhair 10
- 'margaidh sprèidh' 18
masgan gas 5, **10**, 10, 11, **11**, **12**
mialan 6
mucan 15
- neach-faire ionnsaidh adhair **13**
- ola-nan-trosg **7**, 7
- plèanaichean **4**, 10, 12, 13
postairean 5, **5**, **15**, **20**
- raiseanadh 7, 14,
riaghaltas 5, 5, **5**, 21, 22
- slàinte 7
sgoiltean 8, 9, 9, 13
- teaghlaichean aoigheachd **4**, 7
tidsearan 8, 8, 8, 8, **13**, 17

Beatha làitheil

FÒGARRACH AN DÀRNA COGAIDH

Nuair a thòisich an Dàrna Cogadh ann an 1939, chaidh na milleanan de chlann fhògradh dhan dùthaich.

Feumaidh gur e rud eagalach a bh' ann, do theaghlach fhàgail air do chùl agus beatha ùr a thòiseachadh fada bhon dachaigh.

Stòrlann
Nàiseanta na Gàidhlig